

Orkidéernas språk

TEXT OCH BILD MARIA VAJTA KLAMER

Del 2

Cymbidium trachyanum

Illustratörer

Orkidéernas ändlösa variation upphör inte att förvåna. Det finns knappast någon annan växtfamilj som har så stor mångfald och ger så starka intryck och så stor inspiration. Därför har man också i alla tider försökt att måla av dem, men kanske inte förrän med modern teknik lyckats avbilda dem så att de verkligen kommer till sin rätt.

Boktryckarkonsten gjorde sitt intåg i mitten av 1400-talet när Johann Gutenberg, en tysk guldsmed med erfarenhet av gravering, lyckades reproducera en mängd lika bokstavstyper. Men det skulle dröja ytterligare några decennier innan örternas och växternas egenskaper och medicinska krafter beskrevs i de första tryckta botaniska böckerna.

Träsnitt

Man insåg tidigt att en illustration av en växt sade mer än beskrivande ord. Mot slutet av 1400-talet infördes i Tyskland en tryckteknik som sedan lång tid var bruklig i Kina. Växten skars ut i ett träblock så att den upphöjda delen utgjorde själva bilden. Den färgades in och papperet trycktes sedan mot träsnittet. Samma träsnitt användes för flera olika växter vilket innebar att resultatet blev mycket stiliserat. Till slut gick det inte att känna igen växterna i publikationerna. Det fanns dock några undantag. Det första var herbariet *Hortus Sanitatis* som

även kallades *Herbarius zu Teutsch* (1485) av okänd upphovsman. Till skillnad från sina föregångare, utgick han från levande exemplar och inte som brukligt var från tidigare träsnitt. Därmed blev resultatet också helt annorlunda. Det skulle komma att utgöra det viktigaste herbariet fram till 1530 när Brunfels *Herbarium Vivae Eicones* gavs ut av Schott från Strasbourg. En första volym skulle följas av ytterligare två som publicerades 1531 och 1536. Under Leonardo da Vincis och Albrecht Dürers inflytande fanns nu en utmärkande realism i illustrationerna.

Disa uniflora. Dess vackra färg går inte att återskapa i ett träsnitt.

Kopparstick

När tekniken med kopparstick utvecklades mot slutet av 1500-talet ökade antalet detaljer. Man använde då en kopparplåt som smörjades in med vax. Därpå tecknades den önskade bilden innan den ristades in med en vass nål. Med en gravstickel kunde konstnären sedan ge linjerna olika djup och skapa relief i bilden. Färg fördelades på hela plåten och överflödet torkades av. När plåten sedan trycktes mot ett uppsugande papper fastnade färgen från de graverade spåren.

De böcker som nu trycktes var avsedda för människor som älskade växter för deras skönhets skull. Det fanns mycket lite text, oftast enbart växternas namn. Men i mitten av 1700-talet när Linnés klassifikationssystem fick acceptans, blev alla tidigare verk med långa beskrivande växtnamn, omoderna. Ett stort antal nya botaniska böcker med vackra teckningar och målningar av hög kvalitet gavs ut. Man strävade efter att samla så mycket information som möjligt om en växtart och så småningom gavs växtmonografier ut. Dessa böcker trycktes på

latin i små upplagor och blev föga kända av folk i allmänhet. De var ämnade åt specialister.

Litograf

När orkidéfebern slog ut under andra delen av 1700-talet ökade intresset för växter från kolonierna. De första tropiska orkidéerna medfördes från Västindien till Europa av sjömän som saknade botaniska kunskaper. Ungefär samtidigt infördes en ny grafisk teknik – litografen. Nu ristades och färgades förlagan för hand innan den överfördes till stenplåtar, en för varje färg. Den tryckta boken var sällan resultatet av en enda persons verk, utan en samverkan av konstnärer och vetenskapsmän. Att rita eller

Papiopedilum subbakulii

måla växter är i sig en konst, men i detta arbete fick konstnären sälja ge fritt utlopp för sin fantasi. Uppdragsgivaren var ofta den som satt inne med den botaniska kunskapen och därmed styrde han även konstnärerna. Det var dock nödvändigt att han hade vissa grundläggande kunskaper i konst och konstnären i botanik.

Orkidéböcker blir på modet

Under 1800-talet gavs många illustrerade böcker om orkidéer ut av engelsmännen James Bateman och Sir William Jackson Hooker samt belgaren Jean Linden, för att bara nämna några. Det i särklass största verket torde dock vara *Flora brasiliensis* utgivet av Karl Friedrich Philipp von Martius. Det består av 130 delar i femton volymer varav tre är ägnade åt orkidéer.

Redan som ung var James Bateman (1811–1897) fascinerad av orkidéer. På väg till skolan en dag stannade han för att köpa en *Renanthera coccinea* och kom naturligtvis för sent till lektionen.

Han kom att ägna sitt liv åt orkidéer, anställde en botaniker som reste till Sydamerika och sände hem ett sextiotal arter varav tjugo nya. En av dessa fick namnet *Batemania* efter honom. Han gav också ut flera böcker. För att illustrera *A Second Century of Orchidaceous Plants* (publicerad 1867) anlätade han en av sin tids bästa konstnärer, Walter Hood.

Coeloglyne speciosa

Känd litografiker

Fitch (1817–1892), som gjorde närmare tio tusen litografier till olika botaniska verk. Fitch arbetade också för den brittiske botanisten Sir William J. Hooker (1785–1865).

År 1841 blev han ansvarig för Royal Botanic Gardens i Kew i England. Han gav ut flera böcker om orkidéer med sammanlagt över åtta tusen planscher, av vilka närmare två tusen var hans egna teckningar. Han beskrev över ett hundra orkidésläkten och närmare trettio hundra arter.

År 1835 gav sig Jean Linden (1817–1898) ut på en expedition

till Syd- och Centralamerika för att samla orkidéer i kalltempererade bergstrakter. När han efter tio år återvände till Belgien öppnade han tillsammans med sin son Lucien handelsträdgården "Horticulture internationale", och blev den första utländska konkurrenten till de brittiska odlarna. Han importerade över elva hundra nya arter till Europa. Tillsammans med sin son och Alfred Cogniaux gav han mellan åren 1891 till 1897 ut *Lindenia – Iconographie des orchidées*, med vackra färglitografier i tretton volymer.

Fortsättning i nästa nummer.